

ДІЯЛЬНІСТЬ ЮНЕСКО В ОБЛАСТІ БІОЕТИКИ

Хенк тен Хаве

Директор відділу етики науки й технології ЮНЕСКО, Париж
h.tenhave@unesco.org

Available from: URL: <http://www.remedium.ru/section/marketing/attachment:/40/attachment40.htm>

Обґрунтовано фундаментальне значення «Універсальної декларації по біоетиці й правам людини ЮНЕСКО» для формування біоетики як глобальної галузі знань і одного із пріоритетів цієї міжнародної організації. Визначені основні напрямки діяльності ЮНЕСКО в області розвитку біоетики. Дана характеристика проекту ЮНЕСКО «Глобальна етична обсерваторія».

Ключові слова: ЮНЕСКО, біоетика, Універсальна декларація по біоетиці й правам людини ЮНЕСКО, Глобальна етична обсерваторія.

Глобалізація біоетики

У наш час багато міжнародних організацій здійснюють діяльність і мають консультативні органи в області біоетики. ЮНЕСКО – не виключення. Її програма по етиці була ініційована в 1993 р. створенням Міжнародного комітету з біоетики (МКБ) – першого й дотепер єдиного комітету з біоетики із глобальними сферою дії й членством експертів. Слідом за глобальним поширенням науки й технології біоетика також стає усе більш глобальною. Проводиться усе більше багатоцентрових і міжнародних медичних досліджень, які рекрутуються в країнах, що розвиваються. Практика охорони здоров'я також стають глобальними, хоча керівні принципи й законодавство істотно різняться, а іноді й зовсім відсутні. Наприклад, правила трансплантації й процедури донорства органів відрізняються від країни до країни. Різні підходи до регуляції цієї галузі ведуть до таких порушень, як незаконний обіг органів і комерціалізація трансплантологічної діяльності. Крім того, у світі існує нерівномірний розподіл складнощів і благ наукового й технологічного прогресу. Найбідніші країни ризикують взагалі бути позбавленими доступу до досягнень прогресу біомедицини. Є побоювання, що в різних регіонах світу використовуються подвійні або, принаймні, різні моральні стандарти.

При цих обставинах у жовтні 2003 р., після того, як МКБ вивчив можливість створення такого документу, ЮНЕСКО одержала повноваження з боку держав-учасників на підготовку декларації, яка встановила б фундаментальні принципи в області біоетики. Після двох років напруженої роботи ці ж держави-члени організації 19 жовтня 2005 р. одноголосно шляхом акламації схвалили Загальну декларацію про біоетику та правах людини, тим самим офіційно визнавши

прихильність міжнародного співтовариства поважати деякий ряд універсальних принципів гуманізму в розвитку й застосуванні біомедицинської науки й технології. За допомогою цієї нової декларації ЮНЕСКО прагне реагувати головним чином на потреби країн, що розвиваються, корінного населення й уразливих груп або осіб. Декларація служить нагадуванням міжнародному співтовариству про його борг солідарності стосовно всіх країн (ten Have and Jean, 2009).

Загальна декларація не є обов'язковою для виконання з погляду міжнародного права. Однак її одностайне прийняття державами-учасниками є не просто символічним, але наділяє декларацію моральним авторитетом і породжує моральні зобов'язання. Уперше за всю історію біоетики всі держави-члени міжнародного співтовариства врочисто заявили про свою прихильність до поваги та застосуванню основних принципів біоетики, сформульованих в одному єдиному тексті. Інноваційний характер декларації полягає в тому, що вона проголошує зобов'язання урядів дотримувати ряду біоетичних принципів. Попередні міжнародні декларації, нерідко дуже впливові (такі, як Хельсінкська декларація), ухвалювалися професійними організаціями (такими, як Всесвітня медична асоціація). Прийняття декларації також демонструє, що на сьогоднішній день існує згода щодо принципів, які лежать у основі міжнародної мультикультурної біоетики, яка, у свою чергу, міцно базується на визнаних правах людини. Через кілька десятиліть біоетика перетворилася в авторитетну й визнану дисципліну. У ході цього процесу дозрівання поступово була досягнута згода із приводу фундаментальних принципів. Важливо відзначити, що відносно обмежене ядро, що полягає з чотирьох принципів, що постійно цитуються (так звана джорджтаунська мантра) тепер перетворилося в гармонічну сукупність, що включає п'ятнадцять принципів, які виходять не тільки з індивідуальної або міжособистісної перспективи, але також з перспектив окремих співтовариств, суспільства в цілому й навіть глобальної перспективи. Ця нова сукупність фундаментальних принципів – не тільки результат процесу інтернаціоналізації біоетики, але й відправна крапка справжньої глобалізації біоетики – такої глобальної біоетики, яка виявляє цікавість до проблем, що виникають у всіх регіонах миру, і яка відгукується на потреби всіх людей на нашій планеті.

Забезпечення можливостей

У багатьох країнах інфраструктура в області біоетики досить обмежена: недостатньо експертних знань, освітніх програм, біоетичних комітетів, публічних дискусій і правових механізмів. Глобальна природа науки й технології виходить із необхідності глобального підходу до біоетики. Але це, звичайно ж, припускає, що країни мають можливість застосовувати такий підхід предметно.

Метою програми ЮНЕСКО є визначення найбільш важливих етичних проблем для різних регіонів світу для того, щоб на цій основі визначити й здійснити відповідні стратегії, які сприяли б етичній рефлексії на регіональному й субрегіональному рівнях, а також для посилення національних можливостей і міжнародного співробітництва в біоетиці. Для того, щоб ці зусилля були успішними, украй важливим є облік правових, культурних і релігійних традицій країн-учасників. Але встановлення стандартів – це тільки перший крок до досягнення мети програми. Прийняті декларації будуть залишатись не більш ніж папером, якщо їх положення не будуть урахуватися й виконуватися державами-учасниками. З метою застосування положень на практиці, ЮНЕСКО вживає серйозні зусилля для допомоги країнам-учасникам у побудові й зміцненні їх біоетичної інфраструктури. Зокрема три головні напрямки діяльності спрямовані на надання фактичної інформації; сприяння етичній освіті й установі біоетичних комітетів.

Глобальна етична обсерваторія

Для того, щоб забезпечити держави-учасники необхідними інструментами рефлексії й відповідними засобами для вирішення виникаючих етичних проблем у науці й технології, у грудні 2005 р. була запущена в дію Глобальна етична обсерваторія (Геобс, www.unesco.org/shs/ethics/geobs). Геобс на даний момент складається із шести баз даних. Перша з них («Хто є хто в області етики?») містить дані про експертів у різних областях етики (не тільки біоетики). Був розроблений запитальник, розісланий експертам в усі регіони світу. База даних дозволяє здійснювати пошук різних типів експертів у відповідності із країною, областю експертних знань, досвідом і ключовими словами. Друга база даних містить дані про інститути, етичні комітети (на самих різних рівнях – місцевому, національному, регіональному, міжнародному), кафедрах і центрах, що спеціалізуються в області етики, а також етичних асоціаціях і суспільствах. Третя база даних дає опис етичних освітніх програм, розроблених у рамках Етичної освітньої програми. Четверта база даних була запущена порівняно нещодавно. Вона містить інформацію про законодавство, рекомендації й стратегії в області етики науки й технології, розроблені у державах-учасниках і не просто надає тексти таких норма-

тивних документів, але в першу чергу визначає структуру, обладнання й зміст, які носили б інструктивний характер. Для інших країн, які замислюються про підготовку проектів нормативних документів в сфері етики, наприклад для досліджень за участю людей, або для розробки етичних принципів, що відносяться до науки в цілому, таких як інформована згода. Якщо хто-небудь захоче довідатися, які існують нормативні документи в тій або іншій країні, що відносяться, наприклад, до статті 6 (згода) декларації, за цим критерієм може бути проведений пошук, у результаті якого буде виявлена вся фактична інформація в існуючих правових документах. Таким чином, стане можливим вивчення як і наскільки принципи декларації включені в законодавство держав-учасників. У цей час такі дані доступні для 22-х країн, однак поступово експерти-правознавці будуть надавати дані про законодавство багатьох інших держав-учасників. Ми сподіваємося, що дані про країни СНД також будуть доступні незабаром. Значний внесок у встановлення фактів і проведення емпіричного аналізу був внесений Форумом етичних комітетів країн СНД, що представили докладну інформацію про механізми етичної експертизи біомедицинських досліджень у країнах СНД. П'ята база даних Глобальної етичної обсерваторії стосується кодексів поведінки в різних областях етики. Сама остання, шоста база даних містить ресурси в області етики, такі, як дані, що стосуються журналів, сайтів і заходів щодо етики, а також, тематичні дослідження, відеоматеріал, які корисні у викладанні етики.

З моменту запуску ГЕО кількість даних у ній поступово збільшується, дозволяючи краще оцінити наявний досвід у різних країнах-учасниках. Більша частина даних тепер доступна на шести офіційних мовах організації - арабській, китайській, англійській, французькій, іспанській й російській. Отже, будь-який бажаючий може одержати доступ до інформації на одній з офіційних мов ЮНЕСКО.

Освіта в сфері етики

Згідно із планом дій, запропонованому Всесвітньою конференцією по науці, що відбулася в Будапешті в 1999 р., питання етики й відповідальності науки повинні бути інтегральною частиною освіти й підготовки всіх наукових співробітників, необхідно стимулювати з боку вчених повагу й прихильність основним етичним принципам і відповідальності науки. В 2003 р. Всесвітня комісія ЮНЕСКО по етиці наукового знання й технології опублікувала доповідь по навчанню в сфері етики. Доповідь включає огляд існуючих програм, аналіз їх структури й змісту, а також докладний приклад навчальної програми, що дозволяє інтегрувати викладання етики, історії, філософії й культурного впливу науки в освіту учених. Ця доповідь стала основою Етичної осві-

тньої програми ЮНЕСКО, яка почала діяти в 2004 р.

Навчання етиці суттєво різняться в різних регіонах і країнах. Особливої уваги вимагають ті моральні проблеми, які специфічні для відповідних регіонів. У якості першого кроку проводиться збір даних про етичну освіту. Для того, щоб створити базу даних по програмах етичної освіти, були розроблені стандартизовані форми опису освітніх програм для того, щоб могла бути виявлена суть кожної програми й різні програми могли б бути проаналізовані й порівняні між собою. У рамках деякої групи країн визначається коло експертів, які реально викладають в університетах. Експертів запрошують взяти участь у регіональній зустрічі; перед цим їм пропонується надати дані про їхні програми й заповнити спеціальні форми для того, щоб їх можна було обговорити в ході зустрічі. Дуже часто виявляється, що в цей момент експерти вперше довідаються про програми, по яким викладають їхні колеги. У ході зустрічі можуть бути прояснені всі дані, виявлені складності, обговорені з колегами наявні проблеми. Після того, як емпіричні дані зібрані й проаналізовані, може бути початий наступний крок: вивчення того, що може бути необхідним у майбутньому і як ЮНЕСКО може сприяти навчанню етиці. До сьогоднішнього дня такі експертні зустрічі були організовані в Будапешті (жовтень 2004 р.), Москві (січень 2005 р.), Спліті (листопад 2005 р.), Мускаті (листопад 2006 р.), Стамбулі (березень 2007 р.), Марракеші (червень 2008 р.), Абиджані (грудень 2008 р.), Дакарі (березень 2009 р.) і Кіншасі (червень 2009 р.).

Близько 200 освітніх програм були схвалені й внесені в базу даних Глобальної етичної обсерваторії. На 2009 р. заплановані зустрічі в південній частині Африки. Як з'ясувалося, розповсюдженою проблемою є уразливість етичних освітніх програм. Часто буває, що програма викладається викладачами, повними ентузіазму, але при цьому не є ні міцної інституціональної основи, ні систематичних зусиль по підготовці нового покоління викладачів етики. Для вирішення цих проблем ЮНЕСКО й кафедрою біоетики ЮНЕСКО в Хайфі (Ізраїль) був розроблений навчальний курс для викладачів етики. Такий курс уже проводився в Бухаресті (Румунія, листопад 2006 р.), в Університеті Егертона (Кенія, липень 2007 р.), у Братиславі (Словацька республіка, вересень 2007 р.), в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія, листопад 2007 р.) і в Мінську (Білорусь, листопад 2008 р.)

Іншим параметром Етичної освітньої програми є Консультативний експертний комітет з викладання етики. Цей спеціальний комітет, що складається з членів МКБ і КОМЕСТ, а також із представників кафедр біоетики ЮНЕСКО, Академії наук для країн, що розвиваються й Всесвітньої медичної асоціації (ВМА), надає допомогу

ЮНЕСКО в області викладання етики. Одним з його перших проектів була розробка пропозицій по створенню базової навчальної програми по біоетиці, заснованій на Загальній декларації про біоетику й права людини. Оскільки існує консенсус щодо фундаментальних принципів біоетики, вона може виступати як основа того мінімуму, який повинен бути включений у курс біоетики. Тому комітет у своїх пропозиціях опирався на освітні одиниці, пов'язані із принципами декларації. Для кожної освітньої одиниці визначені можливі цілі й зміст, запропоновані навчальні матеріали, представлені джерела й методики перевірки знань. Чернетковий варіант пропозицій, розроблений за останні три роки, був розглянуто на консультативних зборах тридцятьма експертами, в основному із країн, що розвиваються, у липні 2007 р. у Парижі. Пропозиції експертів були враховані при підготовці підсумкового варіанту проекту. Базова програма ЮНЕСКО по навчанню біоетиці була створена в 2009 році. Переклад на російську мову буде скоро доступний.

Тепер, коли пропозиції по створенню основ курсу біоетики готові, у допомогу вченим, які прагнуть заснувати освітню програму по біоетиці в різних культурах і регіонах, будуть надані мультимедійні ресурси. З метою надання допомоги викладачам у процесі навчання, ведеться також, робота з розробці книг з тематичними дослідженнями в різних регіонах світу. Тепер ця пропозиція буде випробувана в різних умовах. Університетам, які прагнуть включити курс біоетики у свої програми, буде надана допомога з боку ЮНЕСКО. У ході дворічного пілотного етапу курс буде оцінюватися з урахуванням досвіду різних країн і освітніх програм.

У майбутньому подібні спроби можуть бути початі й в інших областях прикладної етики, таких як етика навколишнього середовища, етика науки, інженерна етика (прикладні можуть бути знайдені в ГЕОбс).

Розробка ЮНЕСКО пропозицій по базовим навчальним програмам, звичайно, зажадає вивчення й обліку всіх особливостей і перспектив. Для того, щоб бути корисними, пропозиції повинні бути орієнтовані на проблеми, які важливі для відповідних регіонів. Необхідно буде враховувати відмінності в етичних традиціях і менталітеті, не віддаючи переваги одному з них. Вони повинні також включати приклади й ситуації, з якими науковим і медичним працівникам прийде зіштовхнутися у своїй практиці. Перевагою біоетики є те, що подібному глобальному підходу сприяє факт згоди всіх держав-учасників організації щодо визнання фундаментальних принципів декларації.

Допомога біоетичним комітетам

Загальна декларація про біоетику й права людини рекомендує створення незалежних, му-

льтидисциплінарних і плюралістичних етичних комітетів на національному, регіональному, місцевому або інституціональному рівнях. Існують різні види національних біоетичних комітетів. У ЮНЕСКО немає офіційного визначення Національного біоетичного комітету. Держави-учасники обирають різні моделі й підходи. Система звернення з біоетичними проблемами до державних структур відрізняється від країни до країни. Однак, згідно зі статтею 19 (Загальна декларація про біоетику й права людини), роль етичних комітетів полягає в наступному: оцінка відповідних етичних, правових, наукових і соціальних проблем, що стосуються дослідницьких проєктів, об'єктом яких є людина; консультування по етичних проблемах у клінічній медицині; оцінка науково-технічного прогресу, вироблення рекомендацій, сприяння підготовці керівних принципів з питань, що ставляться до сфери застосування справжньої декларації; сприяння обговоренню, освіті й інформуванню громадськості з питань біоетики і її залученню до їхнього розв'язання.

Діяльність цих комітетів спрямована на стимулювання обміну ідеями й інформацією, підтримку прийняття рішень, розробку інструментів для встановлення стандартів і посилення координації й контактів між експертами й установами (наприклад, за допомогою баз даних). Вони зміцнюють роль ЮНЕСКО в якості міжнародного суспільного центру по етичним питанням. Більше того, етичні комітети стануть одним з найбільш важливих органів-посередників для введення в дію нормативних інструментів, прийнятих державами-учасниками.

У багатьох країнах є досвід роботи етичних комітетів на різних рівнях керування. У більшості випадків країна має дослідницький комітет національного рівня, який експортує дослідницькі протоколи, включаючи їх етичні аспекти. Однак ЮНЕСКО передбачає створення національних біоетичних комітетів з більш широкими повноваженнями. У більшості країн-учасниць такі комітети на даний момент не існують. ЮНЕСКО ініціювала програму, спрямовану на підтримку створення й функціонування таких біоетичних комітетів (програма АВС – допомога біоетичним комітетам). Підготовлена серія документів, що містять інформацію про те, як створювати такі комітети, як вони повинні працювати після їхнього створення і як навчати членів комітету в області етики. Робочі групи, що полягають із досвідчених членів комітетів тих країн, де діють етичні комітети, будуть допомагати тим країнам, які створюють такі комітети. Вони також організують тренінги для членів комітетів з робочих процедур і етичного аналізу. Для вивчення того, яким чином можуть бути створені біоетичні комітети, у період 2007-2008 рр. були спрямовані технічні місії в Колумбії, Сальвадорі, Габоні,

Гвінеї, Ямайці, Того, Мадагаскарі, Малаві, Маврикії й на острови Кабо-Верде. У Габоні, Гвінеї, Того й на Ямайці уже офіційно засновані такі комітети. При цьому, угода була підписана між комітетами цієї першої групи країн і ЮНЕСКО з метою переконання в стійкості Комітетів. Перші тренінги, організовані на методах роботи й оперативних процедурах, були проведені для членів Комітетів. З діючими комітетами були створені партнерські відносини і їм була спрямована необхідна для роботи документація. Очікується, що й інші країни підуть цьому прикладу створення національного комітету з біоетики.

Складності

Незважаючи на те, що етика в науці й техніці завжди мала міжнародний вимір, сьогодні багато міжнародних організацій (наприклад, ВІЗ, ФАО, Рада Європи й АЛЕКСО) мають у своєму розпорядженні програми й діють у цій області. Це вказує на те, що етика, і біоетика, зокрема, еволюціонувала від академічної дисципліни до області публічної дискусії й вироблення глобальної політики. Держави-учасники ЮНЕСКО визначили етику в якості одного з п'яти пріоритетів організації. Діяльність організації була зосереджена на трьох основних категоріях: 1) підготовка стандартів, тобто створення погоджених на міжнародному рівні нормативних рамок, покликаних направляти вироблення політики в країнах-учасниках; 2) створення можливостей, тобто вдосконалювання етичної інфраструктури в державах-учасниках для того, щоб вони мали можливість краще справлятися з етичними проблемами, що виникають у ході застосування й розвитку науки й технології; 3) підвищення поінформованості, тобто підтримка суспільного обговорення етичних питань і сприяння тому, щоб у всіх зацікавлених сторін було краще розуміння тих моральних виборів, які доводиться робити в світі, що глобалізується.

Роль ЮНЕСКО в цих областях не позбавлена труднощів. По-перше, доводиться діяти в умовах жорстко обмеженого ліміту часу. Хоча етика і є одним з п'яти пріоритетів організації на даному етапі реалізації програми, у політичній перспективі пріоритети можуть швидко змінитися. За минулий період часу акцент був зроблений на розробці стандартів. У центрі уваги були підготовка й прийняття декларації. У цей час фокус змістився на діяльність по її втіленню в життя; ця діяльність вимагає більшого часу й менш помітна на глобальному рівні. По-друге, міжкультурний контекст породжує в рамках ЮНЕСКО труднощі етичного характеру через різноманіття підходів і плюралізму цінностей. Декларація визначає загальні цінності й базові принципи, що носить досить узагальнений характер і дає можливість різним інтерпретаціям. Виникає питання – яким образом узагальнена мова нормативних тверджень може бути «переведена» на рівень

практичних додатків. Одним з підходів є включення системи принципів в освітні програми для молодих професіоналів і науковців. Інший підхід полягає в практичній допомозі урядам у розробці правових норм на основі загальних принципів. Третя складність пов'язана з політичним контекстом.

Незважаючи на те, що зв'язок з політикою є характерною рисою біоетики теперішнього часу, необхідно визнати, що в міждержавній організації цей зв'язок неминучий. Саме її політична значимість змусила представників країн-учасників уважати, що етика – це область роботи ЮНЕСКО. Труднощі виникає у зв'язку з необхідністю прояснити, що (біо)етика – це наукова дисципліна, що має свої знання й методи, так що держави-учасники можуть одержати реальну користь від обміну досвідом у цій сфері. Такий обмін вимагає постійних зусиль, оскільки базується на використанні експертних висновків і точно не визначено, кого вважати експертами. У якості дисципліни, що сформувалась, біоетика

має свій масив знань, перевірений досвід, підручники, журнали й зразки високої майстерності. У цьому змісті існує специфічна біоетична експертиза. У той же час, виступаючи в якості публічного й політичного дискурсу біоетика являє собою й більш загальний підхід до практичних питань виражаючи, наприклад, політичний погляд на моральні проблеми. Уряди, таким чином, можуть делегувати вчених, лікарів, юристів або урядових чиновників на біоетичні дебати, або вони можуть висувати їхні кандидатури як членів етичних комітетів. Усе це властиве біоетиці по природі, оскільки вона є міждисциплінарною наукою. Складність тут полягає в необхідності об'єднання політиків, учених, професіоналів охорони здоров'я й звичайних громадян для їхньої взаємодії в діалозі й дискусії з метою спільного визначення, що відповідає інтересам усіх сторін. Тільки після усвідомлення біоетики в глобальній перспективі вона може бути переведена на рівень практичної діяльності, що сприяє благу кожного.